

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Número 6, 2013 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI: 10.2436/20.3001.02.82 | P. 93-115
Data de recepció: 5/07/2011 / Data d'admissió: 12/12/2011
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

Eugeni d'Ors. Filosofia i humanisme en el seglexx

Joan Cuscó i Clarasó

Societat Catalana de Filosofia
jcusco@vinseum.cat

resum

Eugeni d'Ors i Rovira va ser el pensador més influent de la cultura catalana del segle xx. El capdavanter del moviment noucentista que quedà plantejat a la novel·la filosòfica *La ben Plantada* (1911), la qual és l'eix central de l'article que us proposem. L'aportació de d'Ors se situa en el context dels debats europeus sobre l'humanisme i el seu sentit i valor, sobretot després de la desfeta que suposà la Primera Guerra Mundial i és un interpretació de les arrels mediterrànies i gregues de la civilització europea.

paraules clau

Eugeni d'Ors, filosofia catalana, humanisme, Joan Maragall, filosofia i art...

Que un llibre faci cent anys no és res d' excepcional. Ara bé, que al llarg dels anys (i des del mateix moment de la seva aparició), aquest hagi estat regularment reeditat i hagi generat múltiples adhesions i rèpliques és molt interessant. No ho podem passar per alt. A més, si aquesta obra l'ha escrit un filòsof i és un dels contraforts de la seva producció, la cosa ens ha d'interessar de ben segur. Ens referim a *La ben plantada* (1911) d'Eugeni d'Ors. Una obra que ha estat central en la cultura catalana del segle xx i que és l'eix sobre el que pivota la reflexió filosòfica d'Eugeni d'Ors i del moviment noucentista.

En la cultura catalana, *La ben plantada* denota un punt d'inflexió. D'Ors corregí les galeres del llibre mentre Maragall (el tòtem cultural català fins a aquella data) estava de cos present. I el llibre és una obra literària molt reveladora de la poètica noucentista. Ambdues afirmacions són ben certes, però una vegada fetes, el més important de constatar és que amb d'Ors, Catalunya mirava de fit a fit al segle xx i deixava enrere el vuit-cents. Per tant, com bé reconeixia algú tan poc afí a d'Ors com Miquel Siguan (en el seminari que es dedicà al pensador català a la Càtedra Ferrater Mora de Girona) «és una figura de la nostra història

intel·lectual que mereix i necessita revisió».¹ El mateix d'Orsés conscient d'aquest gir quan a les mateixes pàgines de *La ben plantada* compara Adelaisa (la protagonista d'*El comte Arnau* de Maragall) amb Teresa (la protagonista i arquetip simbòlic del seu llibre). Per a ell, ambdues expressen fortalesa, però:

«I ara que he anomenat l'Adelaisa del Comte l'Arnau m'ocorre meditar sobre quina semblança o dissemblança pugui tenir la Ben Plantada amb ella. La Raça hi és, enèrgica en totes dues. Més penso que Adelaisa era tacte i color, però la Ben Plantada ja és Mesura. Totes dues volen dir instint. Però en Adelaisa l'instint sembla sobretot dirigir-se als fins de l'espècie;mentres que en la meva lo que funciona subtilment és l'instint de la Raça, és a dir, una cosa que ja és intel·ligència i –profonda, inconscient– Cultura».²

Adelaisa és el símbol del Modernisme i la Ben Plantada és el símbol del Noucentisme. Ara bé, com que cap cultura no és d'una sola peça, la Ben Plantada va originar tota una rècula de respostes: Santiago Rusiñol en va publicar un rèplica des de les pàgines de *L'Esquella de la Torratxa*,³ Rodolf Llorens i Jordana la va girar de dalt a baix a *La ben nascuda* (1936),⁴ a les Illes Balears, gairebé en paral·lel a d'Ors, Joan Capó va escriure *La ben amada* (1911-1914) i Salvador Dalí va escriure *La real ben plantada* (1949), conjugant la Teresa orsiana amb la Lídia de Cadaqués (incorporant-hi el realisme del surrealisme).

La ben plantada és una obra que ens obre les portes a una millor comprensió de la cultura catalana del segle xx, malgrat que, com bé reconeix el mateix d'Ors, l'any 1954, a *La veritable història de Lídia de Cadaqués*: «em confesso d'haver escrit un llibre massa pur» (tal i com el dibuixant Xavier Nogués ho va retratar amb molt d'encert al seu aiguafort de l'any 1912).⁵ Una obra que porta a escena el moviment intel·lectual del segle xxi que s'escriu un any cabdal de la cultura europea: la publicació del tractat d'harmonia (*Harmonielehre*) de Schönberg, la mort de Joan Maragall i de Gustave Mahler, la pintura *Impressió III (concert)* de Kandinsky i la composició *El castell de Barba blava* de Bartók, en la qual les angoixes del temps es materialitzen en el personatge d'una dona (com en l'obra de d'Ors i en la també òpera breu *Erwartung* de Schönberg, de l'any 1909).

1 Josep Maria Terricabras [ed.], *El pensament d'Eugeni d'Ors*. Girona: Documenta Universitària, 2011.

2 Eugeni d'Ors, *La ben plantada*. Barcelona: Quaderns Crema, 2004, p. 29.

3 Margarida Casacuberta, *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*. Barcelona: PAM, 1997.

4 Rodolf Llorens, *La ben nascuda*. Vilafranca del Penedès: Andana, 2005.

5 Eugeni d'Ors, *La veritable història de Lídia de Cadaqués*. Barcelona: Proa, 2002.

La ben plantada és un punt d'inflexió en la tasca de d'Ors, que coincideix amb un punt d'inflexió en la cultura europea. No és un llibre d'assaig ni de teoria filosòfica (com ho podria ser *La filosofia de l'home que treballa i que juga*).⁶ Tampoc no és un text d'idealisme militant. I tampoc no es troba a mig camí d'aquests dos pols, com *La vall de Josafat*.⁷ És un treball de creació: d'expressió del pensament filosòfic com a tal, el qual s'expressa de manera diferent, per exemple, que el pensament científic. És fruit de l'acte creatiu en l'acte de pensar i, com qualsevol altra obra d'art que mereixi aquest nom, se sobreposa al temps efímer. Pensar, per a d'Ors, és crear amb totes les seves conseqüències per a la vida humana: *La ben plantada* no és filla d'un «artista d'allò efímer», que produeix: «certes manifestacions de l'art plenament sotmeses a la influència del temps, situades en el temps i la vertadera significació de les quals no es troba més que en un sector determinat del temps, una època, un segle, una estació potser». I és que enfront d'aquesta creació dèbil hi ha la veritable creació, la qual respon a: «la constància d'una obra, la fermesa d'una vocació, contra les quals res pot fer el temps».⁸ I aquesta és la que ell es proposa, perquè un filòsof que se'n vulgui dir n'ha de ser de capaç. La creació consisteix a domar la voluntat de viure a través de l'amor a la saviesa. «Cal ser, doncs, sempre, d'una manera o d'una altra, aprenent i enamorat», escriu d'Ors a «L'aprenent i l'enamorat».⁹ Per això oposa la figura de «l'home que treballa i que juga» a la de «l'home que fuma i que badalla».

Queda clar, doncs, que el *Glosari* és una tasca de diàleg (que actualitza els ideals de Plató en un context contemporani), però no podem llegir totes les *gloses* amb els mateixos paràmetres. Al llarg dels anys, aquelles més teòriques, pragmàtiques i de propaganda foren sistematitzades a *El secreto de la Filosofía* (1947) i *La ciencia de la cultura* (1964). Per contra, les *gloses* que són expressió del pensament-com-a-creació van mantenir llur independència: com les que configuren *La ben plantada* (1911). Les primeres expliquen en què consisteix la vocació filosòfica,

6 Aquest va ser el primer llibre en què es van aplegar sistemàticament les aportacions periodístiques de d'Ors l'any 1914. Vegeu: Eugeni d'Ors (1995), *La filosofía del hombre que trabaja y que juega*. Madrid: Prodhufi.

7 Eugeni d'Ors, *La vall de Josafat*. Barcelona: Quaderns Crema, 1987. En aquesta obra, que és de l'any 1918, és molt interessant veure com, ja en les primeres pàgines, d'Ors explica ben alt que la civilització occidental ha tomat a la situació en què es trobà Sòcrates. Citant Pascal diu que cal reivindicar la força del pensament per a aconseguir una «ètica de la intel·ligència». Penso que, per als temes que tractarem tot seguit, cal tenir presents aquestes paraules.

8 Eugeni d'Ors, *Pablo Picasso*. Barcelona: Quaderns Crema, 2001, p.36-38.

9 Eugeni d'Ors, *Glosari 1916*. Barcelona: Quaderns Crema, 1992, p.3.

les altres mostren els fruits de la mirada filosòfica i del seu esforç per crear un llenguatge capaç de suportar el que ella exigeix. Les unes mostren com fer l'arquitectura del pensament i les altres són l'arquitectura del pensament.

Ho fa com una simfonia musical que ha de ser capaç de la simultaneïtat en el llenguatge, perquè aquesta també es dona a la realitat i, al mateix temps, per generar una mirada no dogmàtica. Per això el filòsof crea, envers la seva producció, una doble distància: primer, de qui escriu amb allò sobre el que escriu i, segon, de les idees que exposa en relació a elles mateixes. És a dir, en relació a la realitat i en relació al que es diu a partir d'ella.

Certament, per copsar el projecte orsià, les *gloses* més interessants són les que mostren l'acte de pensament com un acte creatiu, com una obra d'art. Heus ací la importància de *La ben plantada*, la qual respon a una forma de copsar la realitat per part del filòsof que és diferent de la del científic. I és que si el científic es mira la realitat des del més micro per trobar-ne tots els elements i les lleis, el filòsof se la mira a una certa distància per veure'n el sentit. Si estiguéssim en una exposició de quadres, diríem que els científics examinen tot el més concret de cadascun (traços, materials...), mentre que els filòsofs se'ls miren a distància i cerquen (sense excloure els resultats dels científics) com aquelles obres poden canviar les ments i les visions de l'ésser humà per transformar llur acció i el món mateix:

«On és la realitat de les coses, en la seva fenomènica aparença o en la seva abstracta essència? La resposta a aquesta capital pregunta divideix el món filosòfic en dos camps. Tal divisió, nosaltres l'havíem acceptada de moment i, d'acord amb ella, disputàvem la legitimitat de la Ciència de la Cultura. *In petto*, tanmateix, ens guardàvem una altra solució. Solució no eclèctica, sintètica, que abasta en un concepte superior la veritat del fenomen i la del noümen, la doble objectivitat de la qual es veu afirmada a la vegada. Noümen i fenomen es concilien en la forma, que és, com el primer, general; com el segon, concreta; que assumeix, sense interior contradicció, la universalitat i la vida. L'esquema constituït per una línia que, a una certa alçada, irradia diverses línies, cada una de les quals, o alguna d'elles, al seu torn irradia a una certa alçada noves línies».¹⁰

Aquesta és l'explicació d'allò que mostra *La ben plantada* com a filla del pensament creador, el qual tracta la realitat de tu a tu. La filosofia aporta una manera de comprendre la realitat i, al mateix temps, s'expressa amb un llenguatge que no vol adeptes ni dogmes, sinó lectors (intèrprets) i diàleg. Activitat de la intel·ligència. Un llenguatge que no fa metàfores ni al·legories de la realitat perquè parla de la realitat mateixa trobant en la seva forma de parlar una síntesi de

l'idealisme i l'empirisme.¹¹ És un llenguatge simbòlic que crea una objectivitat de geometries. «En el “símbol”, el signe s'identifica amb la realitat representada; en l'“al·legoria”, no. El pensament figuratiu, com que procedeix per esquemes, procedeix per símbols».¹² En conseqüència, no podem llegir els textos filosòfics com els científics ni els assaigs o tractats teòrics com les novel·les filosòfiques (ni les novel·les filosòfiques com les novel·les literàries). I això s'ha tingut poc en compte a l'hora de llegir i rellegir l'obra de d'Ors. Els símbols, i parlar a través d'ells, és una de les primeres característiques de la filosofia. Ho conta Nicol quan hom el defineix com un pensador idealista:

«Però la paraula és símbol [...]. El símbol s'interposa, en efecte, entre el jo i la cosa real, entre el jo i l'altre jo. Però aquesta mediació del símbol no amenaça gens la realitat de la cosa, ni la realitat dels dos jos que es comuniquen entre ells mitjançant referències a la cosa. Aquesta manera simbòlica d'operar el coneixement i l'expressió constitueix la forma de ser fonamental de l'home. [...] L'home és elser que coneix d'una manera distinta de com coneixen els altres animals».¹³

La realitat, l'ésser i el propi ésser, són el principal focus d'interès d'aquest coneixement a què es dirigeix la vocació filosòfica. Un vocació que ho és de saviesa i de vida al mateix temps, perquè el coneixement ha de brostar en una «paideia» i en una forma de viure. La intel·ligència és ètica i estètica. Però al llarg del segle xx això transmutarà, en ésser considerada la filosofia una disciplina humanística (de segon ordre) i triomfar les ciències amb aplicacions directes i immediates (com la bomba nuclear) i, finalment, les ciències transformades en tecnologia i la tecnologia en nusos de connexions i d'interactuacions simultànies a través de la pantalla i de la virtualitat.

D'Ors i Dalí

La influència de d'Ors i de la seva obra canvia al llarg del segle xx (de la mateixa manera que canvia el context). Era l'any 1948 quan Dalí diu: «estic acabant un llibre, *la real ben plantada*, la història de Lídia, la de Cadaqués, coma rèplica a d'Ors».¹⁴ Malauradament, avui, aquesta obrano es troba. No obstant això, el títol

11 Vegeu: Eugeni d'Ors, *Confesiones y recuerdos*. València: Pre-textos, 2000, p. 57.

12 Eugeni d'Ors, «Filosofía del esquema.» *Atlántida*, I, 1. Madrid. Rialp, 1963, p.26.

13 Eduard Nicol, *Las ideas y los días*. Mèxic: Afinita, 2007, p.363.

14 Salvador Dalí, *La vida pública de Salvador Dalí*. Barcelona: Ara, 2002, p. 63.

que li posà és ben explícit. Dalí fa una obra que es dirigeix, directament, a la realitat. Què és la realitat per a Dalí? Què és el que vol replicar a d'Ors? Per què la realitat la vincula amb Lídia de Cadaqués? No volia el mateix d'Ors a través de la Ben Plantada? Com es produeix l'encaix entre coneixement, pensament i realitat?

D'entrada, s'ha de dir que per a Dalí, la Lídia de Cadaqués és la protagonista que li permet posar en un mateix pla el que és realista i el que és delirant (realitat i somni).¹⁵ Aquest llibre el porta entre les mans en un moment en què defensa la implantació d'un «nou classicisme» en què l'art i els avenços de les ciències (sobretot de les físiques, de la mà de Prigogine i de la termodinàmica del no-equilibri) permetin fer un pas endavant.¹⁶ Un salt que és possible després de «l'entropia romàntica» de Wagner, com ens diu Dalí, en paraules d'Alex Ross, del fet que en el tombant del segle XIX al XX el wagnerianisme féu implosió en la cultura europea convertint-se en un forat negre d'ironia.¹⁷

Aleshores, i de moment sense anar més enllà, *La ben plantada* de d'Ors, és l'inici d'alguna cosa o el final d'alguna cosa? És la porta que tanca l'entropia romàntica? Com cal llegir l'obra d'Eugeni d'Ors? L'hem de posar al costat d'altres obres cabdals del segle XX que segons Roger Scruton són meravellosos acomiadaments d'una civilització que a mesura que avançava el segle XX ha tendit cap a la supervivència d'ella mateixa?

Si la comprensió de la realitat de d'Ors, i amb ell la del Noucentisme, no és adequada (perquè Dalí l'ha de tornar a fer, per exemple), com cal entendre-la? Cal situar *La ben plantada* dins les obres que cita Scruton per definir allò que ha mort al llarg del segle XX?

«En despertar-me, vaig tenir la idea que el segle XX havia estat ple de meravellosos adéus, i vaig pensar en *La cançó de la Terra* de Mahler, en *Les quatre últimes cançons* de Strauss, en el *Doktor Faustus* de Thomas Mann i en *l'Ulisses* de James Joyce. Totes aquestes obres són increïbles acomiadaments, i pensava en com de meravellós és haver conegut aquestes coses, i veure com un es reconcilia amb la pròpia mort però també amb

15 Al voltant de Lídia de Cadaqués, vegeu: Cristina Massanés, *Lídia de Cadaqués*. Barcelona: Quaderns Crema, 2001.

16 En relació a aquest fet, l'any 1953 Dalí escriu: «Eugeni d'Ors, que no havia tornat a Cadaqués en cinquanta anys, ve a visitar-me envoltat d'amics. D'Ors se sent atret pel mite de la Lídia de Cadaqués. És molt possible que els nostres dos llibres sobre el mateix tema apareguin simultàniament. En tot cas, el seu, vagament esteta i pseudoplatònic, no aconseguirà més que donar relleu a les arestes realistes i hipercúbiques de la meua "Ben plantada"». Salvador Dalí, *Diario de un genio*. Barcelona: Tusquets, 2009, p. 162.

la mort d'una civilització. Em vaig despertar amb una gratitud cap al'art que havia donat tot això. No crec que ho hagués pogut conèixer d'una altra manera».¹⁸

El primer que cal fer és situar *La ben plantada* com a expressió del pensament filosòfic com-a-pensament-creador. I la primera pregunta que hom s'ha de fer en llegir d'Ors avui és la que sigui capaç de situar-la en el seu context català i europeu.

També cal deixar ben clar, en segon terme (i abans d'entrar en un altre tipus de controvèrsies, que sovint anteposen l'anècdota i l'erudició florida a la comprensió i al sentit del que ha quedat escrit), que *La ben plantada* és l'expressió més significativa del pensament de d'Ors. Una clara mostra de la seva mirada (que evidentment es reflecteix en el seu estil). Cal deixar de banda (tot i que és un fet fonamental per entendre la personalitat i l'estil de d'Ors) que l'autor de *La ben plantada* fos, en paraules de Rodolf Llorens, un «home estàtua», és a dir, un dandi altiu, com també el va ben caracteritzar, a partir de fets reals, Pere Bosch i Gimpera.

En tercer lloc, i conceptualment més interessant passats els cent anys de la seva aparició en públic, cal llegir l'obra d'Ors com la consolidació del platonisme del seu autor en ple segle xx. El «Mediterrani», en Ors, és Plató. La «Filosofia» és Plató. La «Cultura» és Plató. I *La ben plantada* és Plató.

Per a d'Ors, Plató no és un filòsof com els altres: no el podem concebre com aquell qui segueix Sòcrates i rebrosta en Aristòtil. Si bé és cert que cadascun té la seva vàlua i aporta el seu grau de sorraal desplegament del pensament humà, Plató els sobreuola a tots. Plató sempre és vàlid, els dies de cada dia i els festius, a l'estiu, a l'hivern i a la primavera... Plató, escriu al *Novísimoglosario* Eugeni d'Ors, és irreplicable: «la sobirana lucidesa amb què eleva a alçada intel·lectual i discursiva, les normes del pensament ingenu de la humanitat; d'aquella la funció del qual és figurativa i no abstracta. Els altres filòsofs podran ser mestres de la reflexió: ell fou, és, serà el mestre de la creació». Heus aquí *La ben plantada*! Teresa no és abstracta; és figurativa. És cultura en majúscules. Ho diu ben clar el mateix Ors: «El pensament figuratiu, és a dir, el pensament per esquema constitueix, sens dubte, una de les supremes adquisicions de la humanitat; amb tot, cal dir que la humanitat no sembla haver-se'n adonat d'allò que aquest fet significa: ni la humanitat nitan sols els seus portaveus filosòfics».¹⁹

Amb aquesta afirmació d'Ors planteja la forma singular de constituir-se del pensament filosòfic en relació a d'altres formes de coneixement i d'expressió.

18 Julian Baggini i Jeremy Stangroom, *Lo que piensan los filósofos*. Barcelona: Paidós, 2011, p.156.

19 Eugeni d'Ors, «Filosofia del esquema.» *Atlántida*, I, 1. Madrid. Rialp, 1963, p. 25-26.

I en fer-ho, posa sobre la taula una pregunta ben actual: si, com diu ell mateix, ni els mateixos filòsofs no han entès que el pensament filosòfic es construeix mitjançant el mecanisme de la figuració, quin és el seu rol en la societat contemporània? Quina és la seva incidència en la societat?, és a dir, quina interrelació manté amb el seu context? En plantejar aquests fets es posa sobre la taula, conjuntament amb la constatació de la crisi absoluta de l'humanisme i de la idea de progrés, el de la mort de la filosofia. Si la ben plantada és expressió d'aquest mode d'expressió que és àmpliament incompès, és l'inici o la culminació brillant d'un període i d'un ideal culturals? La seva aparició és fulminant i la seva ascensió tota una premonició!

De filosofia

L'obra de d'Ors naix del triomf de Plató, després d'haver après l'exemple civilitzador de Roma (ja que Roma és qui va ensenyar-nos l'esforç de penetració de la cultura en la història).

Per al pensador català, a la realitat hi ha tres grans processos temporals: el geològic, la història i la cultura. I és a través del esforç tècnic que la història pot penetrar en el procés geològic, i és a través de Roma («en tota la seva genèrica amplitud») que la cultura pot penetrar en la història. Creació i arbitrarietat. *La ben plantada* és aquesta síntesi de Plató i de Roma, de creació de pensament i d'esforç de civilització. No era ni Teresa Baladía (que segur que va captivar d'Ors) ni tampoc la Lídia de Cadaqués (que va quedar captivada per d'Ors). La Teresa, no és ni la burgesa ni la peixatera-bruixa. Totes dues van ser dones importants per a d'Ors, però cal anar més enllà. Certament, l'obra és plena de referències a la seva família, al seu trencament amb Pijoan..., de múltiples aspectes biogràfics, però aquest fet no ens ha d'allunyar del sentit últim de l'obra.

La mirada filosòfica, l'anàlisi rigorosa, ha d'anar més enllà. *La ben plantada* és la peça fonamental i fonamentadora de d'Ors. Com bé ha estudiat Mercè Rius, el principi de figuració (que, com hem vist, ve de Plató i adquireix presència en Teresa) és l'eix sobre el qual pivota la filosofia orsiana (i la importància que en ell adquireix el misticisme i la figura de l'*Àngel*).

Per a d'Ors, el mode d'ésser humà és trinitari. Consta de tres parts entrelaçades: el cos, l'ànima i l'àngel (que és l'ànima compartida). Allò material i allò espiritual en relació a la seva expressió o singularització individual i col·lectiva. Les relacions i formes d'organització entre elles són les que generen el procés de la vida, el moviment temporal de l'ésser. Teresa és l'arquetip al qual ha de tendir aquest moviment: una forma d'ésser que tendeix a la serenitat i al seny.

Teresa, doncs, és l'àngel. Un *Àngel* que, conjuntament amb el *Cos* i amb l'*Ànima*, conforma l'esquelet constitutiu de l'ésser humà i del seu mode d'ésser,

el qualés trinitari. I és que en d'Ors, com en els grecs, la Trinitat és l'àmbit del moviment i de la dansa, del pensament i de la vida. Gràcies a la seva constitució tripartida, l'ésser humà és capaç de generar moviment i, amb ell, pensament. «La raó humana troba un pregon plaer en distribuir cada un dels aspectes de realitat que contempla en tres parts ordenades [...]. L'ordre d'aquestes tres parts segueix de tal manera, que la perfecció més exquisida i inabastable es trobi al mig, que la primera part sigui una verda aspra, saborosa preparació, i l'última, una blanura en excés», escriu Xènius a l'obra objecte de comentari.²⁰

Moviment de vida cap a la serenitat. Ideal clàssic figurat per *la ben plantada*. Ho diu ben clar d'Ors al pròleg: «el propòsit de qui l'ordenava no fou deixar el seu lector en inquietud cada dia creixent; però, al contrari, en augmentada serenitat».²¹ És l'expressió de la nova idea d'educació que Sòcrates i Plató van posar sobre la taula. De la «paideia» com a formació de l'home, la qual, com bé explica Sloterdijk, era «un ritus iniciàtic de naturalesa lògica i ètica per a una elit d'homes joves, rarament també per a dones; sota la direcció d'un mestre avançat, els deixebles havien d'aconseguir superar les seves marques purament familiars i tribals per apropar-se a una humanitat estatal i imperial de mirada vasta i pensament elevat. Així, ja en el començament, la filosofia és inevitablement una iniciació en el que és gran, en el que és més gran, en el més gran de tot; es presenta com una escola de síntesi universal».²²

L'objectiu d'aquesta educació, d'aquesta filosofia, és el que els grecs anomenaven «sophrosyne». És a dir: el seny. Allò que els romans van anomenar «humanitas». La «paideia», per tant, és la iniciació al seny adult. La humanitat aspira a criar el que hom ha denominat «home de gran ànima». L'ésser humà apte per a la ciutat i per a l'imperi. I el camí de l'imperialisme a través de la «humanitas» és el valor del cosmopolitisme, de qui sap trobar l'ordre en el caos, de qui és capaç d'aconseguir la serenitat en un cosmos caòtic. Hodeixa ben clar l'any 1907 a la *glosa* sobre la justícia social quan diu: «pacientment, heroicament, elevem cada dia a la llibertat, a la instrucció, a la consciència nacional, un determinat fons de poble: el modelem en ciutadania».²³ I horeferma en moltes altres cites que podríem repetir i, sobretot, aquella en què afirma que la solidaritat és la roca de la ciutat, perquè la ciutat és el suprem fi i la solidaritat la suprema llei: «cadascú està obligat solidàriament amb els altres, amb tots. L'escriptor està sol, dins la seva cambra de treball, ocupat en escriure. Acàs arribaria a fingir-se lliure, indepen-

20 Eugeni d'Ors, *La ben plantada*. Barcelona: Quaderns Crema, 2004, p.39.

21 *Ibidem*, p.5.

22 Peter Sloterdijk, *Temperaments filosòfics*. Girona: Edicions de la l·l, 2011, p.22.

23 Eugeni d'Ors, *Glosari 1906-1907*. Barcelona: Quaderns Crema, 1996, p.414.

dent...? Lliure, independent! Quina bogeria! Si dependeix de tot i de tots! Dels altres llogaters de la casa, dels veïns immediats, del barri, de la vila, de son poble, de son continent i de les sis parts de la terra i del sistema solar i de l'univers... – sense l'univers ell no seria ser; sense tots els homes ell no seria home; sense sos conciudadans ell no seria ciutadà...», escriu d'Ors.²⁴

Aquesta és la premissa política que caracteritza i contraposa l'imperialisme al liberalisme. Si el liberalisme diu que cada individu i que cada poble són senyors del seu destí («cuida't de tu»), l'imperialisme expressa una solidaritat que lliga cada home i cada poble amb els altres («i amb els morts en la història, i amb les generacions a venir»). Ens fa individualment i col·lectivament coresponsables. L'imperialisme és: «la socialització, l'estatisme, l'estat educacional, la ciutat, l'ideal d'expansió dels pobles, la justícia social, la lluita per l'ètica i per la cultura».²⁵

D'Ors diu que Plató no fa abstracció, sinó figuració (i això és el que el fa universalment vàlid). Si l'abstracció passa dels particulars als universals destruint allò que és concret i característic de cadascú, la figuració no. La figuració enllaça les arrels amb el cel. En conseqüència, Teresa no és una abstracció: és filla del principi de figuració. No és casual que quan l'any 1913 tracta de «les originalitats de la cultura» digui ben alt: «és millor encara que un museu i una cultura siguin singulars en el sentit que trobem valors i excel·lències que no puguin trobar-se enlloc».²⁶ I és que el llenguatge filosòfic parteix del principi de figuració.

Per corroborar el que acabem de dir només cal repetir el que d'Ors escriu al pròleg de *La ben plantada* de l'any 1935 (en el qual discerneix sobre com van ser rebudes les primeres edicions de l'obra), la seva visió del xiprer coma metàfora de la «paideia» i la definició del seny. «Un xiprer espuntat no és un xiprer, i un racó de món noté dignitat sinó en la proporció en què signa i al·ludeix a la blava serena universalitat de l'Ecumen. I no cal tampoc oblidar que Nando, el pescador, el de la santedat de la feina quotidiana, es diu així, i no pas “Ferran”, o qualsevol “purisme” per l'estil. El seny lliga la varietat a la unitat i fa d'aquesta una superior jerarquia», escriu amb tota claredat.²⁷ I ho referma, encara més, poc abans de morir: en el darrer pròleg que va escriure per a l'obra, quan diu que ell no cerca la literatura ni la vida real. No vol el detall, com el novel·lista. Vol l'Àngel. No vol la discontinuïtat, sinó allò que s'eternitza. No vol ser un literat, sinó un filòsof. No busca el detall i l'argument, sinó el secret. La serenitat que permet comprendre millor el moviment de la vida. Cadascú, diu, ha de treballar

24 Eugeni d'Ors, *Glosari*. Barcelona: Edicions 62, 1982, p.27.

25 Eugeni d'Ors, *L'home que treballa i que juga*. Barcelona: Eumo, 1988, p.68.

26 Eugeni d'Ors, *L'home que treballa i que juga*. Barcelona: Eumo, 1988, p.184.

27 Eugeni d'Ors, «Pròleg nou» dins *La ben plantada*. Barcelona: Quaderns Crema, 2004, p.108.

cercant el que hi ha d'angèlic en ell («el ritme pur i la suprema unitat de la vida») i és que si els romàntics havien dit que cadascú ha de fer un poema de la seva vida, ell considera que cada vida ha de ser elegant com la demostració d'un teorema matemàtic.²⁸

Aquest valor, que és local en el sentit universal d'Ors, el troba (l'exemplifica) a la cançó tradicional catalana titulada *La Dama d'Aragó* (vegeu el capítol VII de la primera part de *La ben plantada*). I no és debades que l'any 1947, quan a Madrid hom es planteja fer-ne una versió teatralitzada i musicada, hi inclogui diverses melodies tradicionals catalanes arranjades per a veu i piano, ni que el mateix d'Ors estigui content que hom hagués fet una cançó de pandero dedicadala ben plantada (1911). De fet, «el moviment de la Ben Plantada és presidit per la Música».²⁹

El valor universal d'allò local és el que cerca Xènius a través del *Glosari*: el punt de partida de la nova filosofia i del nou model de civilització; de l'anomenat Noucentisme. I Teresa (la Ben Plantada), coma filla del principi figuratiu, naix d'aquesta capacitat de saber descobrir allò d'universal que hi ha en el que és local, la categoria per sobre de l'anècdota. És filla de la síntesi d'aquesta tasca que el filòsof porta a terme dia a dia a través del *Glosari*. Però la síntesi també l'encarrega el filòsof a Xènius, el qual és expressió de la personalitat intel·lectual que se sobreposa al filòsof de carn i ossos.³⁰ No és en va que el símbol de Teresa sigui l'arbre (dividit en arrels, tronc i copa) i que se'ns digui que la seva nació és la mar (la mar Mediterrània com a bressol de la filosofia i la mar com a aigua i font de vida de l'arbre). La mar com a origen i com a fi de la vida, i del coneixement de la cartografia per a fer-la més intensa i més humana.

L'any 1908 d'Ors ja té clar que la seva vocació és la filosofia, però aquesta no pot dependre d'un home de carn i ossos. L'ésser humà, només, un moment de l'esperit que aspira a conèixer la realitat, i allò que coneix és universal i etern; el sobrepassa. Per tant, allò que coneix i que no són les anècdotes del dia a dia, sinó coses importants per avui i per demà, cal posar-les en boca d'algú altre que les transmeti arreu i al llarg dels anys. En boca d'un missatger (o àngel, tal i com diu l'etimologia del mot) que no estigui lligat a la contingència de la vida humana i que pugui dialogar amb diferents generacions. I aquest és Xènius.

Xènius mostra allò que perdura. Aquells aspectes que caldrà agafar com a referències. Jano és el filòsof el qui se sadolla d'idees i ens les transmet,

28 Eugeni d'Ors, *La ben plantada*. Barcelona: Quaderns Crema, 2004, p.91-92.

29 Eugeni d'Ors, *Ibid.*, p. 14.

30 A *La ben plantada*, el narrador encomana aquesta tasca a Xènius. Vegeu: Eugeni d'Ors, *La ben plantada*. Barcelona: Quaderns Crema, 2004, p. 92.

perquè això equivaldria a crear escoles idogmes, i no és el que vol fer d'Ors. No s'han de transmetre idees, sinó que cal posar en una constel·lació sobreconscient allò que veritablement té valor per al present i per al demà. Cal donar, al que té valor, una aura d'atemporalitat. Xènius és el personatge on es materialitza la intel·ligència, però no la intel·ligència de d'Ors, sinó la de tots aquells que han col·laborat en la tasca del seu desplegament llarg dels anys. Xènius, doncs, és l'àngel que brolla de la tasca de destriar el gra de la palla, la personalitat que aglutina el bo i millor de tots els temps per obrir les portes del demà a través del diàleg que hi podem establir. D'Ors es despersonalitza en Xènius, el qual és el seu àngel i molt més que un alter ego o un pseudònim.

La filosofia cerca allò que ens permetrà resoldre els problemes que planteja la vida. Quan el filòsof detecta aquests elements, els aglutina al voltant d'un personatge conceptual que és qui s'erigeix com anexe d'unió dels individus i de les generacions. I aquest és Xènius. El filòsof no aporta ni un sistema ni un manual d'instruccions. Ens aporta un corpus de fets i de consecucions que són un bagatge imprescindible a partir del qual podem pensar millor. Un bagatge cultural, fill de l'activitat de la intel·ligència, que ens obliga al diàleg, ens allunya del dogma. La filosofia és amor a la saviesa: «D'una banda, el problema és alguna cosa que es resisteix. D'altra banda, és alguna cosa en què el seu poder s'empra i s'exercita. En la primera troba la dificultat, tot i que superable. En la segona, una satisfacció, un incentiu que no deixa de recordar l'incentiu de l'amor».³¹

Teresa aglutina i unifica les categories que hom ha anat descobrint en la realitat per a donar-los major universalitat. Posa de manifest allò que haurà de ser la tasca de la filosofia en la seva voluntat de regeneració i de transformació de la societat una vegada mort el Romanticisme i esgotat el Modernisme. Tasca ben definida pel mateix Ors abans d'haver començat a escriure el *Glosari*: «Quan els avenços de la intel·ligència, la diversificació i especialització immensa dels coneixements i, amb ells, de les branques de l'humà saber, fan cada dia més necessària una síntesi comprensiva a què tendeix amb insistència el moviment intel·lectualista contemporani i que, integrada en principis generals, vinga a condensar la completa tasca científica dels nostres dies. [...] Podem veure en eixa futura síntesi una nova enciclopèdia que ens deslliuri de la del segle XVIII. [...] En ella tornarà a asseure's en son trono, més bella que mai, i com mai poderosa, la reina desterrada, l'augusta sobirana metafísica».³²

Passada una centúria de la seva publicació, cal rellegir l'obra d'Ors per veure tot el que en podem aprendre. Perquè, com hi escriu ell (al capítol VIII de la primera part): «Així, d'acostar-se a la Ben Plantada, hom devé millor. D'ésser

31 Eugeni d'Ors, *El secreto de la filosofía*. Barcelona: Selecta, 1947, p. 72

32 Eugeni d'Ors, *Papers anteriors al glosari*. Barcelona. Quaderns Crema, 1994.

presidit per la Ben Plantada, hi ha un guany de noblesa especial. Pels volts de la Ben Plantada, tot és ordre i acord. Que ell deu ésser l'eternitat mateixa tornada bella apariència i gai instant». No oblidin, però, com diu d'Ors just abans de la darrera pàgina del llibre, que en una nació només hi ha una Ben Plantada i milions de treballadors silenciosos i esforçats. Que cal remar cada dia. Per això cal llegir-la: per aprendre activament de la solidaritat que ens uneix als qui ens han precedit i als qui vindran.

Teresa és mesura. Apareix, com a creació artística que il·lumina la vida i, al final, desapareix (hi ha la seva ascensió). Teresa és la imatge que mostra la possibilitat de mirar més enllà del concret; fa visible l'invisible. No és un ídol, sinó una icona que reflecteix la realitat, i per això el seu símbol és un arbre. Un arbre que il·lumina la nostra vida perquè és un arbre «ben plantat».

D'art, literatura i filosofia

Aquestes darreres reflexions d'Ors ens porten a un nou àmbit. *La ben plantada* és literatura que expressa una filosofia, és a dir: 1/ una comprensió del món; 2/ un compromís ètic i /3/ un compromís estètic. Explica des d'on comprèn el món d'Ors i al mateix temps és un acte de creació que posa en joc aquesta comprensió. No és assaig ni novel·la d'idees; és pensament que crea, és expressió del filòsof-artista, del pensament que crea. Aquest text és allò més proper: «al mòdul normal de l'artista literari [...]». Que ha estat el més celebrat entre el meu», escriu d'Ors.³³

Teresa és estètica i és ètica. El platonisme de l'Ors el porta a crear una protagonista que mostra la vocació aristocràtica de l'art noucentista. L'art és una manerade perfeccionar la personalitat i la consciència; il·lumina la forma de viure. A través de la creació artística aconseguim una experiència del món que és significativament més rica. L'experiència estètica ens posa a una certa distància del món real i del món quotidià per eixamplar la nostra perspectiva, per obligar-nos a eixamplar la nostra imaginació i per veure què ens provoca aquest distanciament.

Schopenhauer digué que s'havia d'evitar que, a causa de la lectura, perdéssim per complet de vista el món real.³⁴ Ho diem en consideració al doble distanciament que d'Ors crea entre ell i la realitat a través de la Ben Plantada. En primer, lloc hi ha el distanciament de qui escriu i, en segon lloc, el del text mateix. L'obra no l'escriu Eugeni d'Ors; l'escriu Xènius, i Xènius no és un pseudònim

33 Eugeni d'Ors, *Confesiones y recuerdos*. València: Pre-textos, 2000, p. 56.

34 Vegeu: Arthur Schopenhauer, *Pensamiento, palabras y música*. Madrid: Edaf, 1998.

(tot i que sovint s'entén així), com sí que ho foren «Octavi de Romeu» o «el Guaita». Com bé diu el mateix autor l'any 1906, Xènius és el seu secret, el secret per a comprendre'l. Xènius no té ni carn ni ossos, ni està sotmès al temps o a l'espai. Xènius és un àngel que sobrevola impregnant-se de les olors dels millors autors per generar el seu propi perfum i impregnar, amb ell, a tothom que s'hi acosti.³⁵ En els nostres dies una molt bona definició del que fou Xènius, que encaixa a la perfecció amb la mateixa definició que en fa d'Ors, l'ha escrit Josep Maria Terricabras en definir la tasca del *glosador* des de les pàgines de *La Ven de Catalunya*: «Durant tota la vida, però sobretot a les *gloses* catalanes —que són, amb diferència, la seva millor producció—, Ors és la viva imatge d'algú que es passeja per la gran ciutat del món, que s'atura a molts llocs, que ens fa fixar en molts aparadors, que ens convida a entrar en algunes botigues, a edificis i monuments diversos. Ell se sent cridat a ser guia, i no només a fer-ne, de forma casual i entretinguda, per als turistes».³⁶

El segon distanciament és el del text mateix: *La ben plantada* no és ni un assaig, ni un tractat, ni un conte. És una novel·la filosòfica. No podia ser d'altra manera si tenim ben present la frase que d'Ors escriu l'any 1925: «*La vida es sueño? La vida és art*».³⁷

Ara bé: què és una novel·la filosòfica? És una novel·la d'idees? No. Per a d'Ors el teatre i la novel·la contemporanis han de tendir, i tendeixen, a la intel·ligència (i per això cita Jean Giraudoux i Bernard Shaw), i això no vol dir que són obres que donen idees, sinó tot el contrari, són obres on les idees tenen la categoria de subtils. I l'art s'ha de saturar d'aquesta subtilitat.³⁸ D'Ors contraposa les novel·les de Dickens (molt més genials i emocionals) a les de Barrès (que aporten més suggestions teòriques). Les segones estan més properes a la filosofia que les primeres. El gran problema és si aquest tipus creació (que es caracteritza per «saber, agudesia i finor») pot ser popular (tenir un espai en la societat contemporània).

Aquí trobem una nova versió de la dialèctica entre l'anècdota i la categoria. Xènius és una personalitat aristocràtica i, per això, capaç d'una comprensió de la tradició. Per contra, si l'autor fos una persona de carn i ossos, l'obra ja no

35 Eugeni d'Ors, «De com el glosador es diu Xènius», *Glosari 1906-1907*. Barcelona: Quaderns Crema, 1996.

36 Josep M. Terricabras [ed.], *El pensament d'Eugeni d'Ors*. Girona: Documenta Universitària, 2011, p. 11.

37 Eugeni d'Ors, *Calendario y lunario. La vida breve*. València: Pre-textos, 2003, p. 19.

38 Eugeni d'Ors, *Teatro, titeres y toros. Exégesis lúdica con una prórroga deportiva*. Sevilla: Renacimiento, 2006, p. 62-66.

estaria encaminada ala comprensió, sinó a «servir la novetab». Podríem ben dir, seguint el que escriu el mateix d'Ors, que Xènius és com un Gozzi oposat a un Goldoni. «Quan la novetat triomfa definitivament, Goldoni és exalçat; Gozzi és oblidat».³⁹ Recordem que per a d'Ors el filòsof és qui transita el camí entre l'anècdota i la categoria. Per això, diu d'Ors, la novel·la que esdevé filosòfica (com el teatre i la pintura) s'acosta a la música per llur subtilitat i perquè, com en el cas d'anar a escoltar una simfonia, requereix d'un esforç major de qui s'hi acosta. Són idees esculpides.

Per què aquest doble distanciament? No n'hi ha prou amb el que ja produeix la creació artística o el pensament filosòfic? No. Per a d'Ors no n'hi ha prou. Cal un doble distanciament per portar a terme el seu projecte basat en dos eixos: 1/*l'arbitrarisme* i 2/*l'imperialisme*. Cap d'ells no pot estar encarnat en una persona singular. Cal que estiguin fomentats per una «personalitat intel·lectual» o «àngel» que no es pugui identificar amb ningú en particular i amb tothom al mateix temps. Xènius és aquesta personalitat no local, sense carn i ossos. Aquesta personalitat europea que albira la civilitat (que és la posada en escena de l'humanisme) que pot expressar i imbuir-nos cap a l'arbitrarisme (la voluntat lliure i creadora) i cap a l'imperialisme (la plena solidaritat universal que supera el primer pas de l'afirmació col·lectiva que és el nacionalisme).

Filosofia i guerra

Un moment crucial per veure què passa amb aquest projecteorsíà és la guerra del 1914. Una guerra entre europeus, entre germans (dirà d'Ors), que posa en entredit els valors d'un model de civilització: l'humanisme i la llibertat.⁴⁰ Per copsar el que va suposar per a la cultura europea la Primera Guerra Mundial, només cal escoltar atentament la música i l'argument de l'òpera *Wozzeck* d'Alban Berg, escrita a partir de l'obra *Woyzeck* (1836) de Georg Büchner entre els anys 1914 i 1924, i estrenada l'any 1925. Ho conta satisfet el mateix Berg en constatar que qui escolta la seva obra no s'atura en els seus aspectes formals: «Ningú no està atent a res que no siguin les grans implicacions socials de l'obra, que va molt més enllà del destí personal de Wozzeck. Aquest, crec, és el meu èxit».⁴¹

39 Eugeni d'Ors, *Ibid.*, p. 33.

40 Vegeu: Joan Cuscó, «Europa en la filosofia d'Eugeni d'Ors. Continent o contingut?» *Europa: Col·loquis de Vic*, XV. Barcelona: Societat Catalana de Filosofia / IEC, 2011.

41 Alban Berg, «Una nota sobre Wozzeck», *Wozzeck*. Barcelona: Gran Teatre del Liceu, 2005, p. 92.

Per a Xènius, Europa és important des d'una doble perspectiva: primer, com a ideal polític (d'una solidaritat política que ens porta de la nació a l'estat i de l'estat a la unió d'estats) i, segon, com a ideal de civilització (cal europeïtzar Catalunya). La solidaritat és la base política que ens condueix del nacionalisme a l'imperialisme, i la finalitat d'aquest projecte polític són la ciutat i la civilitat. Aquests ideals els trobem ben clars des dels postulats del 1903 al I Congrés Universitari Català fins a les *Lletres a Tina* (1914).⁴²

A partir del 1919 s'inicia una nova etapa en l'obra de d'Ors i en les inquietuds que guien la seva tasca com a pensador o intel·lectual. Una etapa en què (després de perdre l'oposició a càtedra l'any 1914, d'estar a punt de morir per greus febres gripals l'any 1918, dels efectes de la Primera Guerra Mundial sobre els seus ideals, d'haverde dimitir del seu càrrec a la Mancomunitat l'any 1920 i d'ésser expulsat del Seminari de Filosofia de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1921) intenta algunes fugides endavant (exercir de mestre a l'Amèrica Llatina, fer cursos per Europa i, finalment, triomfar a Madrid).

L'obra en què trobem plasmat aquest gir és *Grandeza y servidumbre de la inteligencia*, en la qual, des d'un primer moment, diu que se sent fora de joc perquè els conceptes i les pràctiques han canviat radicalment: «veig la societat moderna constituïda en república d'esforços, que tenen per llei comuna la material producció; el lucre, per recompensa».⁴³ I, alhora, diu que no podem renunciar a la intel·ligència: «Avui, com aleshores, postulem que *professió i amor* són les dues manifestacions reveladores de la personalitat».⁴⁴ I cal veure si una cosa i l'altra es poden casar.

Al món contemporani: «la suprema llibertat se torna en la suprema subjecció» i cal reflexionar si en el cas de la intel·ligència això també és així. I s'adona que la saviesa i el saber difícilment poden tenir un espai en la societat contemporània. No poden estar còmodes enmig de la: «mandra i [...] la pressa dels contemporanis».⁴⁵ I aquesta és la paradoxa que cal resoldre. Què ha de fer el filòsof? Ha de llençar la tovallola? No, perquè no pot renunciar a ell mateix. Però ha de ser conscient del context en què treballa.

Diu que de jove va conèixer la figura del savi, i ell i la resta de joves espanyolsdevots de la cultura i de la normalitat (els noucentistes) el van admirar

42 Per copsar bé aquest punt d'inflexió és bo llegir el pròleg que va escriure per a l'edició de les *gloses a Tina*, publicada sota el títol *Tina i la guerra gran* dins la col·lecció «Quaderns literaris» de la Llibreria Catalònia (volums 76 i 77), Barcelona, 1935.

43 Eugeni d'Ors, *Grandeza y servidumbre de la inteligencia*. Madrid: Residencia de Estudiantes, 1919, p. 16.

44 *Ibidem*, p. 19.

45 *Ibidem*, p. 33.

i defensar perquè estaven: «assedegats d'una millor europeïtat [...]. Volguérem també pera les nostres ciutats la imitació del model complet, objecte o troballa en peregrinacions fervoroses pels llocs i santuaris de la vida científica universal». ⁴⁶ En aquells anys de joventut, quan hom visitava un savi europeu es feia autoconscient de les pròpies mancances: el «visitant espanyol, que és, per espanyol, un nouvingut a la vida científica». ⁴⁷ En parlar amb els «savis de veritat» hom s'adonà que hi ha un tipus de societat en què: «la ciència, la ciència pura, pugui ser una digna professió, no una cínica extravagància, però tampoc un extraordinari esdeveniment [...], que hi hagi savis forma part de l'estat normal de les coses». ⁴⁸

Fins a l'època contemporània, en la història d'Europa, la filosofia i l'amor a la saviesa han estat guies inexorables. Amb els sofistes la saviesa esdevé laica (amb ells naix la història de la cultura i la possibilitat de l'«estricte intel·lectual»), ⁴⁹ a l'època medieval la universitat fa un nou salt en aquest camí (un «establiment del professional de la intel·ligència»), ⁵⁰ i és l'època en què destaca la figura d'Abelard (que ha donat: «la nova versió del tipus intel·lectual, la lliçó forta de la seva altesa privilegiada i de la seva llibertat difícil»). ⁵¹ Per tant: «els sofistes han inventat l'home de ciència; Abelard ha inventat el professor; el Renaixement buscarà una altra cosa». ⁵² Després, arriba la impremta i el periodisme i, ja en el segle XIX, la saviesa: «coneix ja tots els instruments de la llibertat intel·lectual: coneix la ciència laica, la universitat, l'edició i el periòdic. Ara es farà la prova definitiva. S'assajarà una professionalitat de la intel·ligència». ⁵³

Al llarg del segle XIX es juga aquesta batalla. Quins resultats n'hem obtingut? En analitzar els fruits de la «intel·ligència industrialitzada», hem de dir que: «en presència dels millors resultats, tastant els fruits més exquisits, davant el miratge d'una europeïtat normal, en la conquesta de la qual hi havíem posat el somnis, poguérem enganyar-nos. La convulsió actual del món ve a treure'ns de l'error [...]. La intel·ligència ha pretès organitzar-se en el segle XIX segons la lleicomuna

46 *Ibidem*, p. 23.

47 *Ibidem*, p. 25.

48 *Ibidem*, p. 25-26.

49 *Ibidem*, p. 38.

50 *Ibidem*, p. 39.

51 *Ibidem*, p. 40.

52 *Ibidem*, p. 41.

53 *Ibidem*, p. 45.

de la professionalitat, entrant normalment en la república d'esforços que té la producció com a llei comuna, el lucre com a recompensa [...]. Sí, un avanç, un enriquiment, un tresor; però no en allò en què s'ha produït comuna indústria, sinó en allò en què s'ha produït com una esclavitud, com un episodi més de l'eterna, de la irredimible esclavitud». ⁵⁴ La veritable cultura ha quedat al marge de la «cultura oficial». L'intel·lectual de debò és ocult i no entra en els circuits comercials o de prestigi. Ni el comunisme ni el capitalisme no han treballat en pro de la intel·ligència. Enfront de la intel·ligència, la política sempre imposa la sospita, perquè hom oblida que: «les grans catàstrofes de la història han seguit sempre les èpoques en què les forces del país eren orientades cap a la producció industrial i comercial, cap a la cura exclusiva del desenvolupament econòmic... Però sigui com sigui, el fet més brutal, és aquest. La intel·ligència, la intel·ligència lliure, la força pura de l'esperit, no és cridada a ocupar una posició en la gran lluita d'interessos col·lectius en què ha entrat el món». ⁵⁵

El que s'ha viscut al llarg del segle XIX implica un canvi radical en la cultura occidental. Ni en el comunisme ni en el capitalisme, la intel·ligència no hi juga cap paper significatiu i en la política desapareix qualsevol ideal de justícia per a la societat de l'esdevenidor. La democratització de la cultura no ha estat possible i la mercantilització cultural del segle XX tampoc no és esperonadora. Aquesta és la radiografia.

En constatar això, d'Ors fa el seu salt idealista (o poètic): «Desproveïda així, expulsada així, què li resta a la intel·ligència? Li resta, senyors, una funció de la qual cap professió no sabrà desproveir-la. Li resta la funció de totalitat». ⁵⁶ Fuig del mercantilisme (de la servitud), però, a quin preu? Hi ha un model de civilització, el que ha materialitzat Europa, que se'n esfuma. Aleshores, què cal fer?

Per a Xènius, la resposta és simple: defensa la «set de totalitat». Europa i la seva cultura han fugit de les «palpitacions més vigoroses de la vida espiritual» de l'ésser humà. Han funcionalitzat la saviesa i la cultura: han sotmès la veritable saviesa i intel·ligència. No és debades, doncs, que en aquesta societat: «pedagogs inhàbils escriuen pacientment per als nens llibres d'imitat balbuceig en què es tracta de nens». ⁵⁷ De tan funcional com és (o vol ser), el saber ja no serveix per a allò que ha de servir. Quan el fragmentem i parlem de «la cultura dels joves», de la «cultura dels obrers, estem falsejant la cultura de veritat, que té incidència en el

54 *Ibidem*, p. 49-50.

55 *Ibidem*, p. 54.

56 *Ibidem*, p. 56.

57 *Ibidem*, p. 60.

nostre mode de vida. Naix un coneixement funcionalista, absurd i mort que mata les inquietuds. En conseqüència: «La intel·ligència no pot ser una indústria lliure que, quan és lliure, ja no és indústria, i quan és indústria, no mereix el nom d'intel·ligència».⁵⁸ El fracàs del segle XIX ens dóna una lliçó: «sabem que nosaltres podem emancipar-nos d'allò ordinari; però també sabem que el millor de nosaltres no es pot vendre».⁵⁹

La conferència de l'any 1919 a la *Residencia de Estudiantes* representa un punt d'inflexió en el pensament de d'Ors. Si fins aquell moment trobem una defensa de la curiositat i de la filosofia com a filla de l'amor per a la vida, aquí hi ha un salt endavant. Quan el filòsof topa amb la realitat, quan la idea es posa sobre la realitat i hom copsa que no hi encaixa, el pensador català fa un salt enllà. Aixeca els ulls i mira cap al cel, cap a la mística. Ja aleshores pensa en l'acte de la mort com a acte simbòlic que serveixi per a comprendre la seva actitud i la seva tasca (ésser enterrat a la tomba «A Matilde» al cementiri de Vilafranca del Penedès).⁶⁰ D'Ors, a més, radicalitza els postulats d'alguns dels autors que marquen els seus primers treballs filosòfics de l'any 1909. D'aquells autors a qui s'acostà per tal d'aconseguir beques per a anar per Europa i per a europeïtzar Catalunya. Pensem en Ernst Mach (per a qui no hi ha un abisme entre el món físic i el món psíquic, i defensa el principi de l'economia del pensament), els postulats, que ell denomina «conceptualistes», de Pierre Duhem i, sobretot, la visió del psicòleg James Mark Baldwin, per a qui l'objecte de la filosofia ha de ser la bellesa i no pas la veritat.⁶¹

Així doncs, aquest punt d'inflexió el porta a refermar la seva actitud ètica i estètica que es deriva de la filosofia, convertint la seva mort en un símbol perdurable. Alhora, el porta a fer síntesi i ordenació sistemàtica de tot el *Glosari* que ha desplegat fins aquell moment, la qual rebrosta en dos llibres: *El secreto de la filosofía* (1947) i *La ciencia de la cultura* (1964).

58 *Ibidem*, p. 69.

59 *Ibidem*, p. 69-70.

60 La decisió dataria de l'any 1917, era ferma l'any 1932 i es va materialitzar a la dècada del 1940, quan retorna a Catalunya. D'Ors va conèixer el cementiri de Vilafranca i la tomba dels seus avantpassats i va decidir que era on volia que fos enterrat el seu cos. I aquest acte simbòlic es relliga bé amb el que diu a *La ben plantada* i amb la seva visió de la filosofia com un compromís ètic i estètic. Vegeu: Joan Cuscó [ed.], *La ciutat dels àngels*. Vilafranca del Penedès: VINSEUM, 2010.

61 Sobre els treballs que d'Ors va presentar per tal d'aconseguir anar becat a Europa i els seus continguts, podeu consultar: Jaume Roure, «La etapa barcelonesa de Eugenio d'Ors», *Actas del III Seminario de Historia de la Filosofía Española*, Salamanca: Universidad de Salamanca, 1982.

És el moment en què s'adonà que la Ben Plantada és un símbol necessari, però que cal posar-hi un contrapès (que s'expressa en l'acte simbòlic de voler ser enterrat a Vilafranca). Ho conta bé a *La veritable història de Lídia de Cadaqués*. Teresa i Lídia de Cadaqués són els símbols d'aquesta dualitat en la vida humana. En aquest llibre que escrivia els darrers dies de la seva vida repassa la importància de Lídia de Cadaqués i diu:

«Als ulls de la raó, aquesta singular dona no és la Ben Plantada; però potser la completa. Ella alça l'arbòria copa al cel, carregada de fruits, perquè tenia bones arrels. Aquesta és en camí d'aprofundir en l'obscur imperi de les arrels, perquè un miracle ha volgut que una esplendor del cel, una resplendor de justícia fos amb ella. / Així, allò que en Teresa dibuixà una ascensió fins al cel de Roma i a més amunt que els xiprers de Tívoli, fins a tornar-se estrella, en la Lídia és un descens a través de la gleba pàtria, per camí de pujols nus i gorges angoixants, fins a les cavernes subterrànies; fins als antres tel·lúrics, on habiten, impassibles, les Idees-Mares. Els àngels reben, cantant, la Ben Plantada, mentre que els gnoms reben, forjant, la Comare. Tot val com aeternitat. La que ens eleva, pel que és Femení, en les entranyables realitats terrestres. A l'empiri de la Intel·ligència o l'orc de l'Instint. A la República universal de les Idees o a la República universal de les Matrius...»⁶²

Àngel, angoixa i temps

Als darrers anys de la seva vida, Eugeni d'Ors té molt clar quina ha estat la seva vida i la seva obra. Ell dirà que la seva vida es resumeix en tres lletres: «ang». Aquestes són les tres lletres amb què comencen dues paraules: «Àngel» i «Angoixa». L'Àngel és la tasca que naix del pensament creador (de la filosofia) i l'angoixa és el que caracteritza la vida del filòsof de carn i ossos. En un costat de la balança, la vida humana i, a l'altre, allò que gràcies a l'exercici intel·lectual i creador transcendeix la vida de l'individu. En un costat la carn i la sang i, a l'altre, les idees i els conceptes. En un costat l'efímer i a l'altre, l'etern. En un costat Eugeni d'Ors i a l'altre, Xènius. En una banda el contingent i anecdòtic i a l'altre, la categoria.⁶³

62 Eugeni d'Ors, *La veritable història de la Lídia de Cadaqués*. Barcelona: Proa, 2002, p. 168.

63 Ho resumeix molt bé amb les següents paraules: «La caverna d'on emergeixen les fonts de la personalitat és més pregona que tot això; i en ella tenen deu comunes venes que després fluïran per distintes vies morals. Per això deia Nietzsche –amb sentència que només als no provats per la vida pot semblar paradoxal– que “averkonyir-nos dels nostres vicis és el primer pas per a averkonyir-nos de les nostres virtuts”... Perquè, entre l'una i l'altra cosa, el

Abandonats els ideals del segle XIX i la crisi absoluta de l'humanisme, al primer terç del segle XX, cal cercar altres vies de sortida per al pensament creatiu i per a la filosofia (també en el moment en què aquesta és qüestionada pel seu mateix context). Cal cercar noves vies per a la futura heliomàquia, que és allò pel que lluita el Noucentisme. Un Noucentisme que és viu l'any 1906 i que aconsegueix, l'any 1911, el seu moment d'irreversibilitat, el qual és un moment de plenitud i, al mateix temps, el seu punt i final. De seguida arriba la Primera Guerra Mundial i de seguida hom es qüestiona tots els «ismes».⁶⁴

Això vol dir que d'Ors de seguida s'ha de replantejar tot el seu projecte filosòfic. Si en un primer moment va dir que aquest consistia en començar pel *Glosari* (per aportar a l'imaginari col·lectiu noves idees i nous punts de vista), després vindria la filosofia (el moment d'organitzar el pensament propi), la qual naix de l'oxigen que dona a les nostres mires el diàleg amb els altres i amb el bo i millor de la cultura humana i, finalment, l'heliomàquia (l'acció de posar en pràctica la filosofia), una actitud que en principi és individual però que, seguint el que diu Plató en el *Teetet*, ha d'acabar per ésser col·lectiva. L'heliomàquia, doncs, en la trajectòria d'Ors, queda ajornada per al futur.

S'adonà que, en el context del segle XX, el filòsof no pot portar a terme aquest camí, per tant, cal readaptar-lo. I això vol dir que el projecte s'atura en el *Glosari* per crear una atmosfera propícia al futur. Aquest canvi de context provoca una tergiversació del projecte d'Ors que dona una nova dimensió a *La ben plantada*, que és el que plantegem en aquest article.

El *Glosari* pretén crear una sobreconsciència individual (que és Xènius) que serveixi com a context d'una nova civilitat a través de la creació d'una sobreconsciència col·lectiva que estableix un espai de trobada i de diàleg. Cap a aquest ideal encamina tota la seva obra a partir de la dècada del 1920. Per això l'etapa castellana és una consolidació, refinament i sistematització de l'etapa catalana (que és la seva etapa més creadora). La *glosa*, dirà Ors, té el mateix paper que la tasca de Sòcrates adaptada al món contemporani. I aquest paper consisteix a universalitzar aquella saviesa de la civilitat, com en Plató.⁶⁵ *La ben plantada* és part i expressió d'aquesta sobreconsciència que és com la pell d'una cèl·lula (i aporta les mateixes funcions a la vida), és, en paraules de Dalí, un dermatoesquelet creat

que es desenvolupa és la vergonya de la nostra personalitat». Anant més enllà de la psicoanàlisi de Freud, retorna a Nietzsche. Vegeu: «Filosofia del esquema», *Atlàntida*, I, 1 (1963), Madrid: Rialp, p. 31. [Aquest article es feia constar que corresponia a la lliçó 11, apartats 1, 2 i 3, del llibre *La Ciència de la Cultura*, que l'editorial Rialp havia de publicar properament, tal com va esdevenir l'any següent (1964).]

64 Eugeni d'Ors, *Confesiones y recuerdos*. València: Pre-textos, 2000, p. 117-119.

65 *Ibidem*, p. 58.

amb la força del pensament humà, el qual sempre va dirigit a enfortir la vida i les formes del viure: «Avui, per primera vegada en la seva vida, Salvador Dalí ha experimentat aquesta eufòria angèlica: ha augmentat de pes. [...] Ha arribat el moment que Gala i jo construïm una casa “al’exterior”. En l’àmbit dels àngels, tot és “exterior”. No són concebuts més que per lesseves manifestacions “externes”. / El dermatoesquelet de l'ànima de Dalí s'estrena avui», escriu l'any 1953, en considerar que ja comença a transcendir-se ell mateix.

Això és el pensament-com-a-creació. La filosofia com a força que lluita per l'humanisme i la civilitat, cosa que queda ben clara en el món de l'art, com així ho fa explícit d'Ors en el seu estudi sobre Picasso. La filosofia és pensament que crea una sobreconsciència, una continuïtat que supera el temps efímer de l'ésser humà i la irreversibilitat i l'entropia del temps en la realitat física. Aquesta creació mostra el que William James anomenà «l'etern missatge íntim de l'art» i, per relació amb F. C. S. Schiller, d'Ors també dirà que la filosofia cerca el pont entre la consciència mística i la consciència discursiva. Ambdós aspectes, vinculats a la creació de l'Àngel i a la implantació del «principi de figuració» en l'estil de pensar que li és propi al filòsof, ho trobem tractat a *Introducció a la vida angèlica* i a *El secreto de la filosofía*.⁶⁶

L'Àngel és, com ell vol, quelcom que aboca a la ironia i al diàleg. No és dogma que s'expandeix, sinó una munió de punts de connexió en una xarxa transcendent, llocs de recolzament per a l'encontre i el diàleg. Un mapa. Una xarxa. Una vegada més, Plató. És una temporalitat cíclica i nocontingent que, ja a la manera de Plató, permet la participació humana en allò que se li escapa: en l'eternitat i en les idees. Una vegada més, Plató.

I és aquesta visió de l'Àngel la que ens remet als primers textos d'Ors sobre la cultura. La cultura, dirà, és síntesi. Una visió total i ben centrada: «El saber curt està tot ell harmonisat i organisat, tot ell en moviment i vida; res separat i retallat, com una noció en el diccionari; tot enllaçat i fos, com en la circulació fisiològica cada glop sanguini al glop que l'ha precedit i al glop que el segueix».⁶⁷ L'Àngel de la història, doncs, es conforma a partir del conjunt d'espurnes d'eternitat de la vida. I cadascun d'aquests instants és el que vol caçar el *glosador* per aprehendre la seva qualitat pròpia. Tots ells són temps replegat en què

66 Sobre aquestes qüestions vegeu: Joan Cuscó, «Eugeni d'Ors i Francesc Pujols. Cara i creu del pensament filosòfic no acadèmic a Catalunya» i Mercè Rius: «Ors i el misticisme del segle XX», a Josep M. Terricabras [ed.], *El pensament filosòfic d'Eugeni d'Ors*, Girona: Documenta Universitària, 2010. També hem tractat aquests temes a Joan Cuscó, «Eugeni d'Ors i la filosofia com a música», *Quaderns de filosofia i ciència*, 40, 2010, València: Societat de Filosofia del País Valencià / Universitat de València.

67 Eugeni d'Ors, «Sobre el concepte de “cultura”», *Quaderns d'Estudi*, I, 3, Barcelona: Diputació de Barcelona, 1915, p. 3.

hi coincideixen el «temps indefinidament prolongable» de Kafka i el «temps purament qualitatiu i interior» de Borges. En conseqüència, aquesta és una conceptualització parella de les que ens oferiren Gershom Scholem, Walter Benjamin i Franz Rosenzweig. El temps, en ells, ja no és lineal, ni progressiu, ni respon a la idea de causalitat. El temps és «temps aglutinat». En l'Àngel, el passat, el present i el futur coexisteixen. La Primera Guerra Mundial obligà els filòsofs del segle xx a replantejar radicalment la idea del progrés i del temps històric.⁶⁸

68 Vegeu: Stéphane Mosès, *El àngel de la història*. València: Universitat de València / Càtedra, 1997. Massimo Cacciari, *El Àngel necesario*. Madrid: Visor, 1989.